

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1996

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΓΡΟΛΛΙΟΥ

Ὁργανώθηκε γιὰ σήμερα ὁμιλία γιὰ τὸν διακεκριμένο ἑπτανήσιο ποιητὴ Ἄγγελο Σικελιανὸ (1884-1951), κορυφαῖο ποιητὴ, μετὰ τὸν Παλαμᾶ, στὸν κυρίως ἑλληνικὸ χῶρο. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τιμᾶ ἔτσι ἀπόψε, σαράντα πέντε χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του, ἓναν ποιητὴ ποὺ διαδραμάτισε ἐξέχοντα ρόλο στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ τρίτου «Λυρικοῦ Βίου», τῆς «Θυμέλης», τῶν τραγωδιῶν καὶ πεζῶν δοκιμιῶν, πληθωρικὴν καὶ πλούσιαν λυρικὴν προσωπικότητα, μὲ βαθύτατη αἴσθηση καὶ γνώση, ὁμιλητὴς θὰ εἶναι ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος, τὴν ὁμιλία τοῦ ὁποίου γιὰ τὸν Ἄγγελο Σικελιανὸ ἔχω τὴν τιμὴ νὰ προλογίσω ὡς πρόεδρος τῆς Τάξεως Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν, μὲ τούτη τὴν εἰσήγησή μου.

Πολλὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς προσφέρει στὴν ἔρευνα. Ὅπως ἡ κριτικὴ τὸ ἐπεσήμανε: «Ἡ πρωτοτυπία ἐνὸς ποιητῆ, εἶναι μιὰ σύνθεση ἀπὸ τὶς διαφορὰς τοῦ μὲ τοὺς ἄλλους τοῦ καιροῦ τοῦ ἢ τοῦ ἔθνους τοῦ — τῆς γλώσσας τοῦ, θὰ λέγαμε, πιδὸ σωστά. Διαφορὰς, ἀντιθέσεις καὶ ἰδιοτροπίες συνθέτουν τὴν πρωτοτυπία μας, τὸ ὕφος μας. Ὁ Σικελιανός, εἶναι μιὰ χτυπητὴ σύνθεση ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ εἴδους αὐτοῦ [...]. Γιὰ τὸ ἔργο του ἔχουν διατυπωθεῖ πολλὰ καὶ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις. Μελετήθηκαν οἱ πηγές του, οἱ προθέσεις του, οἱ τάσεις του. Ἐξηγήθηκε τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου του. Ἀνασύρθηκαν ἀπὸ τοὺς χειμάρρους τῶν στίχων του τὰ σχήματα τῆς δελφικῆς του ἰδεολογίας, οἱ ἀρχέγονοι μῦθοι του, οἱ θρησκευτικὲς του ἐννοήσεις, οἱ δεσμοὶ του μὲ τὴν εἰδωλολατρικὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ παράδοση, τονίσθηκε ἡ πληθωρικὴ παρουσία τῆς φύσης, ὁ αἰσθησιασμός του, ὁ εὐδαιμονισμός του, ἡ αἰσιοδοξία του. Προβλήθηκε τὸ πολλαπλὸ ἥρωϊκὸ στοιχεῖο τοῦ

έργου του»¹. «Γιὰ τὸν Ἀγγελο Σικελιανὸ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ νὰ ἀποδείξουμε ὅτι ἀκολούθησε ὀρισμένη σχολὴ ἢ δόγμα, οὔτε ὅτι συνταιριάζει ἢ ὑποτάσσει τὴ σκέψη του σὲ τούτη ἢ ἐκείνην τὴν αἰσθητικὴ θεωρίαν. Πίσω ἀπὸ τὴν ἄκρατὴ ἀκτινοβολία του ὀρθώνεται ἀδέσμευτος κι ἀνυπόταχτος ὁ ποιητὴς τῆς ἐλληνικῆς συνείδησης. Εἶναι ὁ κλασσικὸς τοῦ νεοελληνικοῦ λυρισμοῦ καὶ ὁ στοχαστὴς ὁ βαθύγνωμος. Πιστεύει ὅτι Ποίηση, Σοφία καὶ Πράξι εἶναι ἡ τριαδικὴ σύνθεση ποὺ φωτίζει τὸ δρόμο τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτη καὶ πασχίζει νὰ φτάσει ἐκεῖ ποὺ ἡ ποίηση εἶναι Πατρίδα καὶ ἡ Πατρίδα Ποίηση»².

Ἡ προσφορὰ τοῦ Σικελιανοῦ στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία εἶναι γιὰ μᾶς κυρίως διττὴ: ἡ λυρικὴ του ποίηση καὶ τὸ θέατρο, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὴν τελευταία δεκαετία τῆς ζωῆς του ὁ Σικελιανὸς στράφηκε πρὸς τὴ συγγραφὴ τραγωδιῶν.

Μὲ τὴ λυρικὴ ποίηση ὁ Σικελιανὸς ἄρχισε νὰ ἀσχολεῖται κυρίως ἀφοτοῦ ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ ταξίδια ποὺ εἶχε κάμει στὴν Αἴγυπτο, τὴν Ἀμερικὴ καὶ ἄλλοι. Ἀρχικὰ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ γαλλικὸ συμβολισμὸ καὶ ἄλλα ποιητικὰ ρεύματα τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ δὲν παρασύρθηκε ἀπὸ κανένα. Ὁ Σικελιανὸς κατόρθωσε νὰ τὰ ἀφομοιώσει καὶ νὰ διαμορφώσει ἕνα καθαρὰ δικό του, αὐτοτελὴ καὶ ἰδιόμορφο ποιητικὸ λόγο ἀπ' τὸν ὁποῖο — καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ ποιήματα, κυρίως τῆς τελευταίας λυρικῆς παραγωγῆς του — σχεδὸν ποτὲ δὲ λείπει ὁ ἀρχαῖος μῦθος. Ἄν ὑπάρχει στὴ νεότερη Ἑλλάδα ποιητὴς ποὺ ἀναζωογόνησε στὴν ποίησίν του τὸ μῦθο, αὐτὸς εἶναι ὁ Ἀγγελο Σικελιανὸς στὴ λυρικὴ του ποίηση. Ἡ ἀρχαία μυθολογία ἀνανεώνεται στοὺς στίχους του. Ἀναζητεῖ τὴ δράση καὶ τὰ πάθη θεῶν γιὰ νὰ τὰ μεταφέρει στὴν ἀνθρώπινη δράση καὶ στὰ ἀνθρώπινα πάθη. Καθὼς εἶναι βαθιὰ ποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοση, μιλεῖ τὴ μυθολογικὴ γλῶσσα ἀκολουθώντας τὸ ἴδιο σύστημα ποὺ ἀκολούθησαν οἱ ἀρχαῖοι μας λ.χ. ὁ Πίνδαρος ἢ οἱ τραγικοὶ ποιητὲς ποὺ μεταχειρίζονται τὸ μῦθο στὰ χορικά γιὰ νὰ προχωρήσουν σὲ δραματικότερες σκηνές. Τὴν ἴδια μέθοδο ἀκολούθησε καὶ ὁ ἀρχαῖος λατῖνος ποιητὴς Ὁράτιος κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐλλήνων λυρικῶν σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ λυρικά του, δηλ. σὲ μερικὰ ἀπὸ τὶς «Ὠδές» του, ὅπου στὴν οἰκονομία τοῦ ποιήματος ὁ ἀρχαῖος μῦθος γίνεται ἕνα βασικὸ στοιχεῖο τῆς δομῆς. Ἔτσι καὶ στὸ Σικελιανό. Λ.χ. στὸν «Ἀλαφροῦσκιο» τοῦ 1909 βρίσκουμε πολλοὺς ἀρχαίους μῦθους συμπλεκόμενους μὲ σύγχρονους λαϊκοὺς θρύλους, στὴ «Θεσσαλία» τοῦ 1910 εἶναι ὁ Φοῖβος, ὁ Ἀχιλλέας, ὁ Κένταυρος Χείρων στὸ «Διθύραμβο» τοῦ 1913 ἡ Ἰφιγένεια, ἡ Εὐάδνη

1. Βλ. Ἀνδρέας Καρναντώνης, *Στοχασμοὶ γιὰ τὴν ποίηση Ἀγγελοῦ Σικελιανοῦ*, Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1952, σ. 25 κ.έ.

2. Βλ. Ἄγις Θέρος, Ὁ ὁραματιστής, Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1952, σ. 84.

ὁ Πενθέας¹. Θὰ βροῦμε συχνὰ τὴν ἐναλλαγὴ θεῶν καὶ ἀνθρώπων σὲ ὅλο τὸ ἔργο του, ὅπως λ.χ. στὸν «Δελφικὸ Ὑμνο». Ἐνῶ ἡ πραγματοποίηση τῆς δελφικῆς ἰδέας παρέμενε ἡ πεποίθησή του. Ἀποτέλεσε γι' αὐτὸν ἓνα ἰδεολογικὸ πιστεύω. Ἐκφράζει γι' αὐτὸν ἓνα ὄραμα γιὰ μιὰ συμβίωση καὶ συμφιλίωση τῶν λαῶν μεταξὺ τους, γιὰτὶ ἰσχυρίζοταν ὅτι ἡ ἀδελφοσύνη τῶν ἀνθρώπων θὰ συμβάλει περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο στὴν πολιτιστικὴ πρόοδο καὶ τὴν εὐτυχία τους, μέσα στὴν ταραχὴ τῆς δραματικῆς ἐποχῆς ποὺ ζοῦσε.

Ἀλλὰ δὲν στάθηκε μονάχα λυρικὸς ποιητὴς καὶ ὑψηλῆς στάθμης διανοητὴς μὲ τὸ δοκιμιογραφικὸ του ἔργο, ὁ Σικελιανός. Παράλληλα ὑπῆρξε καὶ συγγραφέας τραγωδιῶν. Ἄν ἀναφεροῦμε τώρα σύννομα σὲ τοῦτο τὸ σκέλος τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητάς του, ὁ σεβαστὸς συνάδελφος Ἀκαδημαϊκὸς κ. Πέτρος Χάρης γράφει: «Εἶναι πολλὰ τὰ προβλήματα ποὺ ὀρθώνει στὶς πνευματικὲς μας συνήθειες καὶ στὴν εὐαισθησία μας ὁ δραματικὸς λόγος του καὶ μεγάλη ἡ προσφορά του στὸν ἐρευνητὴ, ποὺ θέλει νὰ καθορίσει τὴν ἀφετηρία μιᾶς ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἐκδηλώσεις τῆς κεντρικῆς αὐτῆς μορφῆς τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Ὁ [...] συχνὰ ἐξωκοινωνικὸς λυρισμὸς του πλησίασε τόσο πολὺ τὴ σύγχρονη κοινωνία καὶ ἔγινε, ἔμμεσα ἔστω καὶ ἀόριστα, συμμετοχὴ σὲ ἀγῶνες ὅχι πιά μὲ τὴ Μοίρα, (τὸν μεγάλο στόχο τοῦ ὑψηλοῦ ἀρχαίου τραγικοῦ λόγου) ἀλλὰ μὲ τοὺς νόμους ποὺ χάλεψε ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ τοὺς κάμει δεσμὰ τοῦ ἀνθρώπου»².

Μὲ δύο λέξεις, ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὸν Ἀγγελὸ Σικελιανό, πρόκειται γιὰ ἓνα ποιητὴ τῆς Νεότερης Ἑλλάδας ποὺ ὅχι μόνον ἄνοιξε καινούργιους δρόμους στὴν ποιητικὴ εὐαισθησία, παρὰ ἔφερε ἓνα νέο ἐνθουσιασμὸ στὴ λυρικὴ ποίηση τοῦ αἰῶνα μας. Ὁ γνήσιος Σικελιανὸς μένει πάντα ὁ λυρικὸς. Μεγαλόστομος πάντοτε, καλλιέργησε σὲ πηγαῖο στίχο, ποὺ ἀνάβρυζε αὐθόρμητα ἀπὸ μιὰ πλατιὰ λυρικὴ ροή. Πινδαρικὸς χεῖμαρρος ἀρμονικῶν στίχων ἀκατάσχετος, μὲ ἔμπνευση πληθωρικὴ. Βαθιά ποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀρχαία παράδοση, ὅπου ἀναζήτησε τὴν ἐσωτερικὴ λύτρωσή του³. Ὁ λόγος ὅμως ἀνήκει στὸν ἀγαπητὸ καὶ ἐκλεκτὸ συνάδελφο Ἀκαδημαϊκὸ κ. Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο.

1. Βλ. γιὰ περισσότερα Θεόδωρος Ξύδης, *Ὁ Σικελιανὸς καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος*, Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1952, σ. 38 κ.έ.

2. Βλ. Πέτρος Χάρης, *Οἱ τραγωδίαι τοῦ Σικελιανοῦ*, Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1952, σ. 214.

3. Βλ. Λίνος Πολίτης, *Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, σύντομο διάγραμμα, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 52.

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ Ἀγγελος Σικελιανός, μὲ τὴ βαθύβλυστη ποίησή του καὶ μὲ τὴν ἔμμονη προαίρεσή του γιὰ σύγκλιση τοῦ βίου του πρὸς τὴν ποίησή του, εἶχε μοναδικὰ ἐπιβλητικὴ παρουσία, ἐπὶ τέσσερες δεκαετίες καὶ πλέον, στὴν πνευματικὴ τότε κοινωνία τῆς Ἑλλάδος. Κατόρθωσε νὰ δονήσῃ τὴν αἰσθαντικότητα ἐκλεκτῶν Ἑλλήνων γιὰ ὑπερκαιρικὰς ἐπιδόσεις τοῦ πνεύματος ἢ καὶ νὰ σφραγίσῃ αὐθεντικὰ τὴν ποιητικὴ Βίβλο τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ὑπῆρξαν οἱ δεκαετίες αὐτὲς κατάμεστες ἀπὸ μεγάλους κραδασμούς τῆς Ἱστορίας: Βαλκανικοὶ πόλεμοι, ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, πολιτικὸς διχασμὸς τῶν Ἑλλήνων, Ρωσικὴ Ἐπανάσταση, ἀπελευθέρωση τῆς Θράκης, τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Αἰολίδας, ἀπότομη καταστροφή τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὕστερα, δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, ἀνέσπερη δόξα τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν Ἑλληνο-ιταλικὸν πόλεμο, ἐπίθεση τῶν Γερμανῶν στὰ ἡμιαφύλακτα σύνορα, Κατοχὴ τῆς χώρας καὶ τὰ ἔκγονά της δεινά, ἔπος καὶ τραγωδία μὲ τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, ἀπελευθέρωση τῆς χώρας καὶ βαρὺ κλῖμα πολιτικῆς ἀβεβαιότητας, ἐμφύλια σύρραξη τοῦ Δεκεμβρίου 1944, μεταδεκεμβριανὴ κατάσταση πολιτικῶν ψυχώσεων καὶ δυσλειτουργίας τοῦ κράτους, ψυχρὸς πόλεμος στὴν Εὐρώπη, ἐμφύλιος σπαραγμὸς στὴν Ἑλλάδα, ἔξοδος μόλις ἀπὸ τὸ δράμα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου.

Σὲ τέτοια ἐποχὴ ἔζησε ὁ Ἀγγελος Σικελιανός τὰ κρίσιμα καὶ δημιουργικὰ χρόνια του. Καί, πιστὸς πρὸς τὴν ἀποστολὴ τοῦ γνήσιου ποιητῆ, ἔζησε ὑπερέντονα, σὲ πνευματικὴ περισυλλογὴ πέραν ἀπὸ τὴ δίνη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ μὲ ἡθικὴ συμμετοχὴ στοὺς ἀγῶνες καὶ στὰ πάθη τοῦ Ἔθνους του. Εἶχα τὴν εὐκαιρίαν στὴν προτελευταία πενταετία τῆς ζωῆς του νὰ διαλέγομαι συχνὰ μαζί του, νὰ ἐνωτίζομαι τῇ φωνῇ του καὶ νὰ ἐρμηνεύω τὴν ποίησή του, νὰ μοῦ ἐμπιστεύεται ἀξιολογήσεις του. Ἀπὸ τὸν Νοέμβριο 1947 βρέθηκα ἐκτὸς Ἀθηνῶν καὶ δὲν εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν συναντήσω ἔκτοτε.

Θὰ ὁμιλήσω ἀπόψε γιὰ τὸ πνευματικὸ μέγεθος Σικελιανός, μὲ ἀναφορὰ ἰδιαίτερα στὸ ποιητικὸ ἔργο του ἐκείνης τῆς περιόδου τοῦ βίου του, ὅταν εἶχα τὸ προνόμιο τῆς προσωπικῆς ἐπικοινωνίας μαζί του καὶ τὴν εὐτυχία τῆς ἐρμηνείας δημόσια δύο βαρυσήμαντων τραγωδιῶν του, ἐθνουσιαστικὰ ἐπιδοκιμασμένης ἀπὸ τὸν ἴδιον.

Ἀλλωστε γιὰ τίς ἄλλες φάσεις τοῦ βίου του καὶ τοῦ ἔργου του, ὁμίλησε, κατ' ἀνάθεση τῆς Ἀκαδημίας ἐπίσης, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιος Ἀκαδημαϊκός, ὁ ἀείμνη-

στος Παντελής Πρεβελάκης, στις 7 Ἀπριλίου 1981, τριάντα χρόνια τότε ἀπὸ τὸν θάνατο, καὶ στὶς 13 Μαρτίου 1984, ἑκατὸ χρόνια ἤδη ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Σικελιανοῦ. Στὴν ὁμιλία τῆς 7 Ἀπριλίου 1981 παρουσιάζεται συνοπτικὰ τὸ ἔξοχο προανέκρουσμα τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ καὶ σήμερα τιμώμενου ποιητῆ, ὁ «Ἀλαφροῦσκιωτος». Καὶ εἶναι χάρισμα λόγου καὶ στοχασμοῦ ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Πρεβελάκη τοῦ πρώτου σπουδαίου σικελιάνειου ἔργου, γραμμένου τὸ 1907, ἐκδομένου τὸ 1909, ἔτος καίριο γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ «Ἀλαφροῦσκιωτος», μακρὸ ποίημα 2.293 στίχων, εἶναι κάτι, καθὼς γράφει ὁ Πρεβελάκης, «σὰ μεγαλυνάρι πρωτόπλαστου κόσμου καὶ ἀποθέωση τοῦ ἀνάρτητου ἀνθρώπου» καὶ ἀναπτύσσεται σὰν «ποταμὸς ἀπὸ ἐντυπώσεις, ἀναμνήσεις καὶ συναισθήματα», ὅπου «ἡ μαγεία τοῦ λόγου... φέρνει μπρὸς στὰ μάτια μας τὰ χαράματα καὶ τὰ δειλινά, τὰ σύννεφα καὶ τοὺς αἵτους, τοὺς γιालούς, τοὺς ἐλαιῶνες καὶ τὰ βοσκοτόπια» καὶ «μᾶς κάνει νὰ μετέχομε στὰ θεμελιακὰ ἀνθρώπινα βιώματα, τὴν πεῖνα καὶ τὴ δίψα, τὸν πόθο καὶ τὸ πένθος, τὰ ὄνειρα, τὴν ἔκσταση καὶ τὴ λύτρωση», καὶ ὅπου ὁ Σικελιανὸς «εἰσπνέει τὴν πραγματικότητά καὶ τὴν ἐκπνέει μὲ τὸν ποιητικὸν λόγον» ὅπου ἐξάλλου, ὁ λαός, ἐμπνευστικὴ πηγὴ του, θεωρεῖται ὡς διακάτοχος «ἀδιάφθορης σοφίας, φορέας τοῦ θείου καὶ τοῦ μαγικοῦ νόμου». Ἐπισημαίνει ἀκόμη ὁ Πρεβελάκης: «Ὁ Σικελιανὸς ταυτίζεται ἀπαρχῆς μὲ τὸ πλάσμα του· ἡ θεϊότητα ποὺ ἐνσαρκώνει ὁ Ἀλαφροῦσκιωτος εἶναι ιδιότητα ποὺ ὁ ποιητὴς ἀποδίδει στὸν ἑαυτὸ του». Καὶ ἰδοὺ στίχοι τοῦ Σικελιανοῦ ἐκφραστικότατοι γιὰ τὴ συνείδηση τῆς ὑπερβατικῆς ἀποστολῆς του:

*Ἐμὲ λεχόνα ἡ μάνα μου
στὴν μπόρα τῇ μαρτιάτικῃ
πού 'χε τὰ οὐράνια ἀνοίξει,
ἐσκώθη καὶ μὲ πῆρε στὴν ἀγκάλη της
τὸν πρώτο κερανὸ γιὰ νὰ μοῦ δείξει!*

καὶ πάλι:

*Μάνα φωτιά μὲ βύζαξες
κ' εἶναι ἡ καρδιά μου ἀστέρι;*

Καὶ ἂς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ἔγραψε ὁ Σικελιανὸς τὸν «Ἀλαφροῦσκιωτο» σὲ ἡλικία εἰκοσιτριῶν ἐτῶν, καὶ μὲ παιδεία μᾶλλον αὐτόκτητη.

Πρόβλημα εἶναι πάντοτε, ὡς ποιοὶ βαθμὸς ἡ πρώϊμη ἔκφραση τῆς ιδιοφυΐας εἶναι καρπὸς τοῦ φυσικοῦ προικισμοῦ σὲ ὑπέροχη αἰσθαντικότητά καὶ ὡς ποιοὶ βαθμὸς τῶν ποικίλων ἐπιδράσεων τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, οἰκογενειακοῦ εἴτε ἄλλου.

Ἀξίζει νὰ ὑπομνησθεῖ, ὅτι γεννήθηκε ὁ Σικελιανὸς στὴ Λευκάδα καὶ τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον του δὲν ἦταν ἄμοιρο εὐαισθησίας γιὰ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ὅτι οἱ γονεῖς του, Ἰωάννης Σικελιανός, καθηγητὴς ξένων γλωσσῶν, καὶ ἡ μητέρα του Χαρίκλεια τὸ γένος Στεφανίτση ἔδωκαν ὀνόματα ὀμηρικὰ στοὺς ἀδελφοὺς καὶ στὶς ἀδελφές τοῦ Ἀγγελου, τελευταίου παιδιοῦ τους, γεννημένου τὴν 15 Μαρτίου 1884. Ἴδου τὰ ὀνόματα: Ἐκτωρ, Μενέλαος, Ἑλένη, Πηνελόπη. Ὁ Μενέλαος, μηχανικὸς στὸ Κάϊρο, αὐτὸς προσκάλεσε τὸν Ἀγγελο στὴν Αἴγυπτο καὶ ὀργάνωσε τὴν ἐκδρομὴ στὴν ἔρημο τῆς Λιβύης, ὅπου γράφτηκε ὁ «Ἀλαφροῦσκιωτος», μὲ τὸ συναίσθημα ἐξᾴλλου καὶ τῇ φαντασίᾳ τοῦ ποιητῆ προσηλωμένα στὴν πατρίδα καὶ μὲ τὴν ἔμπνευση ὅχι ἄσχετη ἀπὸ τὴν ἕως τότε κατεργασία τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων καὶ τῇ σύνδρομῃ διάπλασῃ τῆς εὐαισθησίας του.

Ἀναφέρεται, ὅτι παιδάκι ὁ Ἀγγελος ἄκουε συνεπαρμένος τῇ γριὰ παραμάνᾳ του ν' ἀφηγεῖται λαϊκὰ παραμύθια καὶ τὴν ἀδελφὴ του Πηνελόπη νὰ τοὺς διαβάζει «Ἐρωτόκριτο», «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» καὶ δημοτικὰ τραγούδια. Καὶ ὕστερα, ὡς μαθητὴς ἀκόμῃ τοῦ Γυμνασίου τῆς Λευκάδας, μελετοῦσε ὁ ἴδιος, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σχολικά, ὅ,τι βιβλία εὑρίσκε στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ πατέρα του ἢ ἀλλοῦ. Καὶ ἀπὸ τὸ 1901, πρωτοετῆς φοιτητὴς τῆς Νομικῆς, ἔζησε, πρὶν ἀπὸ τὴ συγγραφὴ τοῦ «Ἀλαφροῦσκιωτου» ἤδη, τὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς: τῇ ρωμαντικῇ ἑξάρσῃ τῶν ἀξιῶν τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐνταγμένη κάπως στὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ, τὴν ἀπήχησιν τοῦ ἔντονου ἑλληνοκεντρισμοῦ τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου, ἢ καὶ τὸν διάχυτο ἀπόηχο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Nietzsche, ἢ ἀκόμῃ καὶ τὴν ἀνταύγειαν τῆς αἴγλης τοῦ Ντ' Ἀννούντιο.

Τὸ ὑψηλὸ φρόνημα ὅμως τοῦ Σικελιανοῦ ὡς ἱεροφάντῃ ποιητῇ, καὶ ἡ ἐμψυχωτικὴ του πίστη πρὸς τὴν ποίησιν ὡς συνυφασμένη στὴν ὑπαρξή του καὶ ὡς ἱκανὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ διάπλασιν τῆς ἀνθρωπότητος, μὲ ἀφετηρίαν ἐξ ἄλλου τὴν Φύσιν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος, ἐπήγαγε μᾶλλον ἀπὸ τὸν ἀστάθμητο προσωπικὸ παράγοντα, καὶ ὅχι ἀπλῶς ἀπὸ τὶς ὅποιες ἐπιδράσεις τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος. Ὁ Πρεβελάκης τονίζει τὴν «ἐντελέχεια» τοῦ ποιητῆ, ἄρα τὴν αὐτόβλαστη προπάντων διάπλασή του, χωρὶς ἐξ ἄλλου νὰ παραγνωρίζει καὶ τὶς ὅποιες ἐπιδράσεις, ἰδιαίτερα τοῦ Σολωμοῦ, στὸν νέο Σικελιανό, καθὼς καὶ τοῦ Schuré, συγγραφέα τοῦ βιβλίου «Οἱ μεγάλοι Μύστες».

Ἀξίζει ὅμως καὶ νὰ μὴ ἀγνοήσομε ὅ,τι γράφει ὁ Πλάτων γιὰ τὸν γνήσιον ποιητὴ: «Τρίτῃ δὲ ἀπὸ Μουσῶν κατοικωχὴ τε καὶ μανία, λαβοῦσα ἀπαλὴν καὶ ἄβατον ψυχὴν, ἐγείρουσα καὶ ἐκβακχεύουσα κατὰ τε ᾠδὰς καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ποίησιν, μυρία τῶν παλαιῶν ἔργα κοσμοῦσα, τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει» (Φαῖδρος 245a).

Καί εἶναι ἴσως ἀνεκτὸ νὰ λεχθεῖ, μὲ τὴν ἐπίγνωση τῶν ἀποστάσεων πάντοτε ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ ἰδεῶδες, ὅτι «ἀπὸ μουσῶν κατοκωχὴ τε καὶ μανία... ἐγείρουσα καὶ ἐμβαχεύουσα...» ὑπάρχει στὸν βίο τοῦ Σικελιανοῦ, καὶ γόνιμα ἐμπνέει τὸν ποιητικὸν ὀραματισμὸ του καὶ τὸν διθυραμβικὸ λόγον του, καὶ «μυρία τῶν παλαιῶν ἔργα κοσμοῦσα, τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει». Πραγματικά, ἡ ποιητικὴ φαντασία τοῦ Σικελιανοῦ ὄργωσε τοὺς αἰῶνες τῆς Ἱστορίας καὶ ἀναρρίπισε τὴν πνοὴ τῶν μύθων τοῦ Ἑθνους του, καὶ πλαστούργησε κόσμους, κατοικημένους ἀπὸ θρυλικούς ἥρωες καὶ λαμπρυσμένους ἀπὸ ἐξαίσιους ἄθλους, μεταρσιωτικὸς πνευματικὰ, ἐνθουσιαστικὸς ἠθικά. Αὐτὸ ἰδιαίτερα χαρακτηρίζει τὴν ὀψιμὴ περίοδον τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, ὅταν γεννήθηκαν οἱ τραγωδίαι, «Σίβυλλα», «Ὁ Δαίδαλος, στὴν Κρήτη», «Ὁ Χριστὸς στὴ Ρώμη», «Ἀσκληπιός», «Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ». Ὁ Πρεβελάκης γράφει, ὅτι σ' αὐτὰς «ὁ ποιητὴς ἔχει μετουσιώσει τὰ μύχια βιώματά του σὲ δρώμενα ζώντων συμβόλων», ἐνῶ «στὸ λυρικὸ ἔργο του ἡ ψυχικὴ του οὐσία ἔχει διαχυθεῖ χωρὶς ἐνδιάμεσα».

Καὶ συμβαίνει στὸ λυρικὸ ἔργο προπάντων νὰ διαχέεται ἡ λατρεία τοῦ Σικελιανοῦ γιὰ τὰ φυσικὰ τοπία τῆς πατρίδας του. Γράφει ὁ ἴδιος στὸν Λυρικὸ Βίο (Α 22): «Κάποιο ἀγνὸ μιμόδραμα ἦταν ὅλη ἡ ἐφηβικὴ μου βίωσις μὲς στὴ Φύσιν. Ἀφῆνα τὰ πράγματα νὰ μπάζουν σιγὰ-σιγὰ μὲς στὴν ψυχὴ μου τὸ ἰδιαιτερό τους φῶς — ἀπ' τὸ χαλίκι ὥσπερ τὸν ἥλιον καὶ ὥσπερ τ' ἄστρα — καὶ βαθμιαῖα νὰ τ' ἀνεβάζουν ἀπ' τὰ νεῦρα μου, σὰ λάδι, πρὸς τὸ λύχνο τοῦ παρθένου αὐθόρμητοῦ μου λογισμοῦ». Καὶ ἀναμφίβολα ὁ Σικελιανὸς στὴν μετα-εφηβικὴ του ἡλικία ἔχει βαθύψυχον ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἐλληνικὴ Φύσιν καὶ ἀναπαριστάνει συχνὰ στὸ λυρικὸ ἔργο του κάποιες φάσεις τῆς οἰονεῖ αὐτούσιες.

Ἐξ ἄλλου, ὅσο καὶ ἂν εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὸ ἐλληνικὸ χῶμα καὶ στὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ὅσο καὶ ἂν εἶναι συχνὰ διάλογος μὲ τὴν αἰσθητικὰ πολύσημη Φύσιν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἀπόλογος τῶν παθῶν καὶ τροπαίων τοῦ λαοῦ τῆς, ἡ ποίησις τοῦ Σικελιανοῦ ἐνέχει καὶ μηνύματα καίρια μὲ ἀπεύθυνση πανανθρώπινη. Ἀλλωστε, ὅχι ἄσχετη πρὸς τὴν πανανθρώπινον αὐτὴ ἀπεύθυνση καίριων μηνυμάτων διαμέσου τοῦ ποιητικοῦ λόγου ὑπῆρξε ἡ ὀργάνωσις ἀπὸ τὸν Σικελιανὸ τῶν Δελφικῶν Ἑορτῶν μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ προβάλει πανηγυρικὰ τὸ οἰκουμενικὸ λυτρωτικόν, καθὼς πίστευε, ποιητικῆς ἐμπνοῆς κήρυγμά του.

Ἀξίζει νὰ ὑπομνησθοῦν οἱ τίτλοι ἔργων του εἴτε ποιημάτων, μεταγενέστερων τοῦ «Ἀλαφροῖσκιωτου»: «Συνειδήσεις», καὶ εἰδικώτερα «τῆς Γῆς μου», «τῆς φυλῆς μου», «τῆς γυναικὸς», «τῆς πίστεως». «Δέηση», «Μήτηρ Θεοῦ», «Θαλερό», «Ἀφροδίτη Οὐρανία», «Τραγούδι τῶν Ἀργοναυτῶν». «Διθυραμβος τοῦ Ρόδου»,

«Ἱερὰ Ὀδός», «Μελέτη θανάτου»· ἀκόμη τὰ παράνομης κυκλοφορίας στὴν Κατοχή, «Ἐπινίκια Β΄» καὶ «Ἀκριτικά». Ἰδιαιτέρα ἐκφραστικὸς τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Σικελιανοῦ, ἐννοημένης εὐρύτητα, δηλαδὴ καὶ ὡς κοσμο-θεωρίας καὶ βιοθεωρίας, εἶναι ὁ δημοσιευμένος στὴν Κατοχή ἐπίσης, τὸ 1942, «Πρόλογος στὸν Λυρικὸ Βίον», κείμενο πεζοῦ λόγου μὲ πολὺ προσωπικὸ ὕφος.

Ἐντονο πάντοτε προσωπικὸ ὕφος εἶχε ὅμως ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ Σικελιανοῦ, προπάντων σὲ δημόσιες ἐκδηλώσεις, ὅπου ἡ φωνὴ του ἤχοῦσε ὅπως κλαγγὴ ἐρχόμενη ἀπὸ κορυφὴ ὄρους ἢ ἀπὸ βυθὸ χαράδρας. Συνδυασμένος καὶ μὲ τὴν ἐκπαγλὴ σωματικὴ παρουσία του ὁ προφορικὸς αὐτὸς λόγος συνέπαιρνε τὸ ἀκρατήριο, τὸ καθήλωνε, καὶ τὸ γοήτευε. Ἦταν ὅμως καὶ τὰ συστατικὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ νοήματα ὑπερκαθημερινὰ πάντοτε, καὶ αὐστηρὰ σικελιάνειου ρυθμοῦ.

Ἐξ ἄλλου εἶχε τὸ χάρισμα ὁ Σικελιανός, ὅταν μὲ ποίημά του ἐγκωμιάζει ἄλλον ποιητὴ, νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν οὐσία τοῦ ἀλλότριου ποιητικοῦ λόγου, μὲ ζανατονισμένη ἐκφραση ὅμως σὲ τυπικὰ σικελιάνειο ὕφος καὶ μὲ σύστοιχη ἐπιλογὴ οὐσίας.

Τὸ ποίημα ὕστατου χαιρετισμοῦ πρὸς τὸν Μαλακάση ἐνέχει στίχους, ὅπως «...ἀκόμα βόγγει τῆς φωνῆς σου ἢ δοξαριὰ / βαθιὰ στὰ φρένα μας κι' ἀνατριχιάζουμε ὅλοι».

Στὸ πολὺ γνωστὸ ποίημα ὕστατου χαιρετισμοῦ πρὸς τὸν Παλαμᾶ, μεστό καὶ ἀπὸ κραυγὴ ἐγερτικὴ γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ Ἀγώνα, μὲ ἀκρατήριο τοὺς χιλιάδες Ἀθηναίους, ὅσοι ἀψήφησαν τὴν τρομοκρατία καὶ παρευρέθησαν μῆνα Φεβρουάριο τοῦ 1943 γιὰ νὰ τιμῇσουν τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ, ὁ στίχος καὶ ὁ ρυθμὸς εἶναι τυπικὰ σχεδὸν παλαμικός, σὲ ζανατονισμό ἀπλῶν σικελιάνειο.

Καὶ ὅταν ὅμως σὲ πεζὸ λόγο, τὸ 1936, ἐγκωμιάζει τὸν Παλαμᾶ ὡς «ἅγιο τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων», ἐξῆρε ἀπὸ τὸ πολύτροπο ἔργο του, ὁλόκληρης πεντηκονταετίας ἤδη, ὅ,τι ἔμοιαζε μὲ τὴν σικελιάνεια ποιητικὴ ἐμπνοή: Διάλεξε στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Παλαμᾶ «Δημοφῶν»: «Σὰν τὴν πατῶ μὲ τὰ πόδια τῇ γῇ, / τῆς φυτρώνουν λουλούδια. / Κι ὅταν σὲ βλέπω οὐρανέ, / σοῦ φυτρώνουν στέρια. / Ἄνθρωπος Ὅχι, θεὸς εἶμαι».

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἀφηγηθῶ καὶ νὰ περιγράψω δυὸ ἀπὸ τὶς δημόσιες ἐμφανίσεις τοῦ Σικελιανοῦ, ὅπως τὶς ἔζησα προσωπικά.

Ἦταν Ὀκτώβριος 1943, ἐποχὴ Κατοχῆς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ βαριᾶς τρομοκρατίας. Ὁ Σικελιανὸς ὅμως ὁμίλησε, Λευκαδίτης ποιητῆς ὁ ἴδιος γιὰ τὸν Λευκαδίτη ποιητὴ Βαλαωρίτη, φίλο τῆς οἰκογενείας του, καὶ μὲ τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ πρόσχημα βροντοφώνησε μηνύματα πατριωτικά, μὲ ἀλλοτινὴ μορφή καὶ μὲ πολὺ ἐπίκαιρη οὐσία. Συρρεῦσαμε, Ἀθηναῖοι καὶ Πειραιῶτες, νέοι καὶ μὴ νέοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, στὸν χῶρο τοῦ Ὡδείου τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ὅχι δίχως ἐπίγνωση τοῦ κιν-

δύνου. Καὶ ἡ φωνὴ τοῦ ὁμιλητῆ, δίχως μικρόφωνο, στεντόρεια καὶ ἱερατικὴ, δονοῦσε τὴν ἀτμόσφαιρα ἕως τῇ ζωφόρῳ τοῦ Παρθενῶνος. Οἱ στίχοι τοῦ Βαλαωρίτη, ἐπιλεγμένοι εὐστοχα, καὶ ἀπαγγεγμένοι ἀπὸ τὸν Σικελιανὸ διὰτορα, ἦταν σαλπίσματα ἐλευθερίας, συνθήματα πρὸς ἐξέγερση. Καὶ τὸ ἀκροατήριο συμμετεῖχε ὁλόψυχα, μὲ κατάνυξιν καὶ μὲ ἀγαλλίαση. Ἦταν κάτι μικτό: πνευματικὴ μυσταγωγία καὶ ἀντιστασιακὸ προσκλητήριο.

Τῇ λήξει τῆς ὁμιλίας ἐπακολούθησε παρέλαση-προσκύνημα ἐνώπιον τοῦ Σικελιανοῦ. Πλήθος ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς πλησίαζαν τὸν ποιητὴ γιὰ νὰ ἐκφράσουν εὐγνωμοσύνη καὶ θαυμασμό πρὸς τὸ πρόσωπό του.

Ἦμουν πλάι στὸν Πρεβελάκη, ὅταν πρῶτος ἐκεῖνος χαιρέτησε καὶ ἀσπάσθηκε τὸν Σικελιανό, καθὼς ταίριαζε καὶ στὴ βαθύσημη φιλία τους. Καὶ ἤλθε ἡ σειρὰ μου νὰ συγχαρῶ. Καὶ ὁ Σικελιανὸς μοῦ κράτησε τὸ χέρι ὥρα πολλή, μὲ τὸ βλέμμα του αὐστηρὸ καὶ εἰσδυτικὸ, χωρὶς ν' ἀρθρώνει λέξη. Κάποτε ἀνοίξε τὰ χεῖλη του καὶ μοῦ ἀπηύθυνε σὲ τόνο μομφῆς καὶ παραπόνου τὰ ἐξῆς: «Γράψατε «Ποιὸς ἄλλος μπορεῖ νὰ σταθῇ πλάι του στὴν ἡρωϊκὴ ἐνσάρκωση τῶν πεπρωμένων τοῦ πνεύματος;» Καὶ τὸ γράψατε Σεῦς, ἐνῶ γνωρίζετε ὅτι ζῶ θνήσκων καθ' ἐκάστην».

Μὲ συγκίνηση ἀναπολῶ καὶ μὲ δισταγμὸ ἀνακοινῶναι δημόσια τὴν ἀπίθανη αὐτὴ ἀντίδραση τοῦ Σικελιανοῦ. Καὶ δὲν εἶναι ἀνευλάβεια, νομίζω, πρὸς τὸ ἱερὸ ἥδη πρόσωπό του, ἡ ἀνακοίνωσή της ἐδῶ ἀπόψε. Σ' αὐτὴν καθρεφτίζεται ἡ ὑπερευαίσθησία του γιὰ τὴ φήμη του ὡς ποιητῆ πρωτόθρονου, ταυτισμένου μὲ τὸ Πνεῦμα, ὡς ἀφιερωμένου στὴ διακονία τοῦ Πνεύματος ἀπόλυτα. Καὶ πραγματικά, ἡ ἐπίμαχη φράση μου, δημοσιευμένη τὴν ἐβδομάδα ἐκείνη στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία», μὲ ἀναφορὰ στὸν Καζαντζάκη, τὸν ἰσάδελφο τοῦ Σικελιανοῦ, ἔπασχε ἀπὸ ἐκδηλη μονομέρεια ὅσο καὶ ἂν συγγνωστή, καθὼς ἀποτελοῦσε ἡθικὸ ἀντιστάθμισμα στὴν ὀξύτατη κριτικὴ μου τῆς καζαντζάκειας μηδενιστικῆς βιο-κοσμο-θεωρίας, ἐκφρασμένης σὲ καίριο σημεῖο τοῦ γιγάντιου ἔπους «Ὀδύσσεια».

Τρία χρόνια ὕστερα, τὸ καλοκαῖρι τοῦ 1946, ἔγινε ὑποδοχὴ τιμητικὴ τοῦ Γάλλου ποιητῆ Paul Eluard ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν στὴν Αἴθουσα τοῦ κινηματογράφου («Ἀττικόν»). Ἦταν παρόντες καὶ ὁ Σεφέρης καὶ ὁ Ἑλύτης, παρὰ τὴν προ-ἀποδοκιμασίαν τῆς ὑποδοχῆς αὐτῆς ἀπὸ μισαλλόδοξους δημοσιογράφους. Ἐκεῖ τότε ζήσαμε, σαν θεατὲς ὑπερβατικοῦ θεάτρου, μιὰ ἐξοχη σκηνὴ κλέους πνευματικοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Καζαντζάκης, πρῶτος ὁμιλητής, ἀρύσθηκε τὸ νόημα, τὸ ἀφετηριακὸ τῆς προσλαλιᾶς του, ἀπὸ τὸν Συναξαριστή, ὅπου ὁραματισμὸς ἀσκητῆ: ἐπάνω σὲ ξερὸ φύλλο τὸ σῆμα τοῦ Σταυροῦ, καὶ νὰ μεγαλώνει ὁλοένα καὶ τελικὰ νὰ ξαπλώνεται σὲ ὁλόκληρο τὸν ὀρίζοντα, σὰν νὰ συμβόλιζε τὸν ἀπέραντο πόνου τῆς ἀνθρωπότητας,

θέμα κάπως τοῦ ποιητικοῦ λόγου τοῦ μετὰ τὴν ὑποδοχὴ τιμώμενου ξένου ποιητῆ, ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀπὸ τὸν πόλεμο δυστυχίας τοῦ λαοῦ του. Ὁ Σικελιανός, δεύτερος ὁμιλητής, ὀρθώθηκε μεγάλοπρεπος στὸ βῆμα καὶ μετὰ ὕφος ἱερατικὸ ἐπικαλέσθηκε τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ὀρφέα, τὸν Αἰσχύλο, τὸν Σολωμό, σὰν διάδοχός τους κάπως καὶ σὰν νὰ ζητοῦσε τὴν ἐξουσιοδότησή τους νὰ στέψει τὸν εὐγενικὸ ξένο ποιητὴ μετὰ τὸν κότινο τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ αἰσθαντικὸς Γάλλος ποιητής, ὁ πολὺ διάσημος τότε, καὶ ὄχι μόνον στὴν πατρίδα του, ἀτένιζε μετὰ θάμβος τὶς ἐξαισιες προσφωνήσεις καὶ μετὰ τὸ ἐκφραστικότατο βλέμμα του ἔδειχνε βαθιὰ συναίσθηση, ὅτι ἔπαιρνε τὸ χρίσμα τοῦ πνευματικοῦ ταγοῦ ἀπὸ ἱερουργούς τοῦ πνεύματος ὑπερέτερους τοῦ κατὰ πολὺ.

Ἡ αὐστηρὴ ἐπιτίμησή μου ἀπὸ τὸν Σικελιανὸ στὸ Ὡδεῖο τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ τὸν Ὀκτώβριο 1943 ἔγινε ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ γράψω εὐθὺς ἀμέσως καὶ νὰ δημοσιεύσω τὸν Φεβρουάριο 1944, ἐποχὴ Κατοχῆς πάντοτε, μελέτη μου ἐρμηνευτικὴ τῆς δημοσιευμένης τὸν Ὀκτώβριο 1943 τραγωδίας τοῦ Σικελιανοῦ «Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη». Ἡ δημοσίευση τῆς μελέτης μου, συντελεσμένη καὶ μετὰ τὴν χρῆση τοῦ κύρους τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τῆς γενναίας ἐπιμονῆς του, ἦταν πράξις πολὺ παράτολμη καὶ γιὰ τοὺς δύο μας, καθὼς μετὰ τὴν ἐνάργεια τοῦ πεζοῦ λόγου καθιστοῦσε προκλητικότερες τὶς ἀλληγορίες τοῦ ποιητικοῦ λόγου, τὶς παραινετικὰς πρὸς ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα. Εὐτυχῆσαμε, παρὰ τοὺς φόβους καὶ τὶς προειδοποιήσεις τῶν φίλων μας, νὰ μὴ διωχθοῦμε ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς. Ἰσως μᾶς συγκάλυψαν κρυπτο-φιλέλληνες Γερμανοὶ τῆς λογοκρισίας, ἑλληνιστὲς καὶ θαυμαστὲς κάπως τοῦ Σικελιανοῦ.

Καὶ ἰδοὺ ἀπὸ τὴν μελέτη μου ἐκείνη ἀποσπάσματα, δηλωτικὰ ὄχι μόνον τῆς πολιτικῆς τολμηρίας τοῦ σικελιάνειου ἔργου, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑψηλῆς του πνευματικότητος:

Ὁ Σικελιανὸς μετὰ τὸ ἔργο του «Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη» ἐκπληρώνει ὅσο ποτὲ γόνιμα τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μεγάλου Ποιητῆ, ἐπικαιρικὴ ἀλλὰ καὶ ὑπερκαιρικὴ. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τὸ δράμα τῆς ἐλευθερίας, καθὼς παίζεται σύνθετα σὲ πολλὰ πεδία — τῇ θρησκείᾳ, τῇ γυναικειᾷ ψυχῇ, τῷ κοινωνικῷ σύστημα, τὸν φορέα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τὸν ἥρωα τοῦ πνεύματος — καὶ ὅπως ὁλοκληρώνεται μετὰ τὴν ἐπανάσταση, τὴ συναιρετικὴν ἐλευθερίαν καὶ δικαιοσύνην, καὶ μετὰ τὴν θριαμβικὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἥρωα τοῦ πνεύματος πρὸς ἄλλους ἄλλους.

Ὁ ψυχικὸς προικισμὸς τοῦ Δαίδαλου εἶναι ὁ ψυχικὸς προικισμὸς τῆς μεγαλοφυΐας. Ὁ Δαίδαλος, ὅπως κάποια τιτανικὰ πνεύματα στὴν Ἀναγέννησιν, καὶ πολὺ πιὸ ἔντονα ἀπ' αὐτά, δὲν εἶναι ἀπλῶς δαιμόνια τεχνικὴ διάνοια· ἔχει ἀκόμη τρυφερὴ ψυχὴ ποιητῆ, στοχαστικὴ ἔξαρση φιλοσόφου, ὁργανωτικὴ ἱκανότητα πολιτικοῦ,

ἐκστατική νοσταλγία μύστη, κατανυκτική κλίση ἐραστῇ, παιδαγωγική φλογερότητα προφήτη, θεληματικότητα ἥρωα λυτρωτῇ.

Ἐφοδιασμένος ἀπὸ τῆ φύση μὲ τέτοια χαρίσματα ἔρχεται ὁ Δαίδαλος στὸν κόσμος.

Γεννιέται στὴν Ἀθήνα καὶ ἀπὸ πατέρα τὸν Εὐπάλαμο. Ἡ Ἀθήνα καὶ στὴν προκλασική αὐτὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ ἐπώνυμη γῆ τοῦ πνεύματος. Ὁ μῦθος τοῦ πλατωνικοῦ Κριτία χωράει νὰ περιλάβει στὴν αἵγλη τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴ γέννηση τοῦ Δαίδαλου. Καί, ἡ πιὸ εἰδικὴ συντυχία, ὁ πατέρας του ὁ ἴδιος εἶναι ἄνθρωπος τῆς Τέχνης. Ἔτσι, καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του περνοῦν μέσα στὴ θαλπωρὴ τῆς πιὸ πνευματικῆς ἀτμόσφαιρας τῆς ἐποχῆς....

Ἡ ζωὴ ὅμως, καὶ πέρα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, φέρνει τὸν Δαίδαλο ὅλο καὶ σὲ βαθύτερη αὐτοσυνείδηση. Εἶναι τώρα ἡ πανελλήνια συνάθροιση τῶν ἡρώων μέσα στὴν Ἀργώ, καὶ βέβαια μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους καὶ αὐτός, ὁ δαιμόνιος ναυπηγὸς τῆς. Ἐκεῖ, «μιὰ νύχτα, ἀνάμεσα οὐρανοῦ καὶ τοῦ πελάγους», ἀνεβασμένος στὴν πλώρη σὲ μιὰ στάση μεταρσίωσης, ὁ πιὸ θυρικὸς καὶ πιὸ ἀγνὸς ἥρωας τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ὀρέας, διασπώντας τὴ στοχαστικὴ προσήλωση ὅλων στὸ χρυσὸ Δέρας, προσφέρει ἀπόκοσμος τὴν ὑποβλητικὴ διδασκαλία του.

Εἶναι ἡ «μύηση» στὴν ἐντολὴ τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν κάθαρση ἀπὸ ὅ,τι ὕλικό καὶ ἐμπειρικό, καὶ τὴν ἔνωση ἔτσι μὲ τὴν ὑπερούσια Ἀρχὴ καὶ τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Νοῦ. Τὸ ζεῦγμα μάλιστα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ψυχῆς κρίνεται σὰν ἀπατηλὴ σύνθεση («ὁ ἥλιος... ψαρεύει τὴν ψυχὴ Σας σὲ δίχτυα ὀλόχρυσα»)· τὸ ἄλλο ζεῦγμα, τοῦ φεγγαριοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, κρίνεται σὰν πνευματικὴ σπατάλη («καὶ βγαίνει τὸ φεγγάρι, καὶ σπαταλᾷτε μέσα σ' ὄνειρα τὸ νοῦ Σας»).

Ἡ μύηση στὴ δικαιοσύνη ἦταν γιὰ τὸ Δαίδαλο, ὅπως εἶναι καὶ γιὰ κάθε μεγάλη προσωπικότητα, ἡ πιὸ ἀποφασιστικὴ ὥρα τῆς ζωῆς του. Αὐτὴ πιὰ ὀρίζει κάθε ὥρα τῆς ζωῆς του.

Ἔτσι, μὲ συγκροτημένη προσωπικότητα, μὲ ἄρτια συνείδηση τῆς στάσης ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ἔρχεται ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη. Καὶ βρίσκει ἐκεῖ ἕνα ἔδαφος, ποὺ ζητοῦσε τίς πλούσιες δυνάμεις του καὶ τὴν ἀποφασιστικὴ γιὰ ὅλα παρουσία του· μιὰ εὐκαιρία πάντοτε νὰ ἀσκήσει τὸ ἦθος του, νὰ προχωρήσει στὴν ἐδραίωση τῆς δικαιοσύνης.

Στὴν Κρήτη τότε ὑπάρχει πολιτικοθηρησκευτικὸ καθεστῶς ὑποδειγματικὸ στὴν αὐστηρότητα τῆς κοινωνικῆς δομῆς του. Στὸν θρόνο βρίσκεται ὁ Μίνωας, ποὺ καὶ στὸ πρόσωπό του, τυπικὰ μάλιστα, ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἡ ἱστορικὰ γνώριμη διάψευση τῶν ἀρχικῶν ἐπαγγελιῶν καὶ προσδοκιῶν στὰ «τυραννικά» πολιτεύματα (Πλάτωνος Πολιτεία 565c-569c)· ὁ θεόπεμπτος καὶ ἐμπνευσμένος προστάτης καὶ

ἀναμορφωτῆς τοῦ λαοῦ ἔχει γίνεαι ἀμείλικτος δυνάστης πού συνειδητὰ ἐνσαρκώνει τὴν «δύναμη» καὶ θυσιάζει τὰ πάντα γιὰ τὴν ἀντίστοιχον σ' αὐτὴν «τάξιν».

Σὲ ἁρμονία μὲ τὴν πολιτικὴ αὐτὴ διαμόρφωση βρίσκεται ἡ ψυχικὴ διαμόρφωση τοῦ ἴδιου τοῦ Μίνωα: σὲ ἁρμονία μὲ τὴν «τυραννίδα» ὁ «τυραννικὸς ἀνὴρ».

Ἡ σχέση του μὲ τὴ βασίλισσα, ἐκτὸς ἀπὸ κάποιες παροδικές ὥρες συνδιαλλαγῆς, εἶναι ἄδεια ἀπὸ κάθε ψυχικὴ ἐπαφῇ· ἀντίθετα, ταραχὴ μόνον καὶ ἀπέχθεια καὶ μαζὶ δέος φέρνει κάθε φορὰ στὴν ψυχὴ του ἡ ἐπιβλητικὴ ἀταραξία της.

Καὶ ἡ βασίλισσα ὅμως, ἡ Πασιφάη, ἡ γυναίκα μὲ ἀπόκοσμη ὁμορφιά, βρίσκεται σὲ μιὰ τραγικὴ στάση ψυχῆς καὶ ζωῆς. Τὸ μυστικὸ ὄνειρο τῆς πρώτης ζωῆς της, σὰν ἦταν ἡ πιὸ τρυφερὴ παρθένά της γῆς της, θρεμμένο ἀπὸ τίς ἐκκλήσεις τῶν ἱερείων τῆς Μάνας Θεᾶς, τὸ ὄνειρο τῆς προσδοκίας τοῦ ἴδιου τοῦ Δία, καὶ ἔτσι ὁ πόθος νὰ γίνεαι «ὄλων μάνας», διαλύεται βάρβαρα καὶ συγκλονιστικὰ στὴν τελετὴ τοῦ γάμου της μὲ τὸν Μίνωα.

Τὴν ἴδια στιγμὴ αἰσθάνεται βαθιὰ νὰ ραγίζεται μὲ μιᾶς ἡ ἐνότητα τῆς ὑπαρξῆς της, ὅπως ἦταν στὴν ἀθωότητα καὶ στὴν ἀγνότητα τῆς προσφορᾶς της·

*ὄλ' ἡ ψυχὴ μου πὺν μαλλιά, λαιμά, σφυρά μου,
δὲν τὰ ξεχώριζε, μὰ ὥς κόβειτ' ἕνας κρίνος
ἔλεε θὰ γύρω ἀπ' τὸ δρεπάνι του σὰν ἔρθει,
σὰ σὲ καθρέφτη πὺν ραγίστη, χωρισμένα
τὰ εἶδε μὲ μιᾶς.*

Γύρω στὴν Πασιφάη, σὰν Πρώτη Ἱέρεια, βρίσκονται οἱ Ἱέρειες τῆς Μάνας Θεᾶς, ὅπως οἱ μέλισσες γύρω στὴ βασίλισσα. Ζοῦν μὲ αὐστηρὴ ἄσκηση καὶ μὲ ὀλόψυχη εὐλάβεια, λατρευτικὰ ὑποταγμένες καὶ στὰ νεύματα τῆς υπερβατικῆς, ὅπως πιστεύουν, παρουσίας της.

Ἀπέναντι στὴ διαμόρφωση αὐτὴ τῆς ζωῆς τῆς Κρήτης, ὁ Δαίδαλος, ὁ μυημένος στὴ δικαιοσύνη, ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ ἔχει συλλάβει μὲ σαφήνεια τὸ χρέος του: ν' ἀνατρέψει ὅπωςδῆποτε τὸ ἀνελεύθερο καθεστώς.

Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν Πασιφάη καὶ τὴν ἀκολουθία της ἐγκαινιάζεται στὴ σφαῖρα τῆς καλλιτεχνικῆς διδασκαλίας. Ἡ ἰδιαίτερη συναναστροφή του μὲ τὴ βασίλισσα γίνεαι σὲ μυστικὴ ἀτμόσφαιρα ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξάρσης. Ὁ τρυφερὸς ποιητής, ὁ καταλυτικὸς ἐραστὴς ζυπνάει μέσα του:

*Τὸ μέγα πόθον ἀπὸ πάντα ἦσουν ντυμένη,
καθὼς ἡ θάλασσα ἅμα ντυέται τοὺς ἀφρούς της,
μὰ τώρα-τώρα μὲ τὴ θάλασσα εἶχες μοιάσει,
π' ὅσο πιὸ ἀσάλευτη βαθύτερη φαντάζει.*

Ὁ ἐπαναστατικὸς φρονηματισμὸς τοῦ λαοῦ εἶναι τὸ ἀόρατο ἔργο τοῦ Δαίδαλου. Ὁ γιὸς του ὁ Ἴκαρος εἶναι ὁ συνωμοτικὸς προπαγανδιστὴς ποὺ ἀκούραστα σκορπίζει τὴ κήρυγμα τοῦ πατέρα του ὡς τὸν τελευταῖο ξωμάχο. Τὸ πολιτικὸ αὐτὸ κήρυγμα χτυπάει πρῶτα τὴ θρησκεία τοῦ Δία Ἡλίου, ἰδεολογικὸ στήριγμα τῆς ἐξουσίας τοῦ Μίνωα, μὲ μιὰ θεωρία ποὺ ἐρμηνεύει ὡς Φύση τὴν ὁλότητα τοῦ ὁρατοῦ σύμπαντος, ἔτσι καὶ τὸν οὐρανὸ καὶ τὰ ἀστέρια καὶ τὸν ἥλιο· ἔπειτα στὴ θέση τῆς φέρνει μιὰν ἄλλη, ἀνθρωποκεντρικὴ αὐτὴ θρησκεία, μὲ τὸ δόγμα πῶς «ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κρύβει ἀκέρηο μέσα τῆς θεῶ», ἔτσι ποὺ καὶ ὁ τελευταῖος ξωμάχος νὰ φαίνεται σὰν ὑπαρξὴ ἀρχικὰ ἰσάξια μὲ τὸν Μίνωα· καὶ τέλος πετάει εὐστοχα τὸ σύνθημα «Δὲν εἶν' ὁ Δίας ὁ μέγας Ταῦρος, μήτε ὁ Μίνως, ὁ μέγας Ταῦρος εἶν' ὁ λαός...».

Ὑστερα ἀπὸ τὴν εὐδοκίμηση τῆς ἀπελευθερωτικῆς πολιτικῆς στὴν προπαγανδιστικὴ αὐτὴ φάση τῆς — παρ' ὅλες τὶς καταδόσεις στὸν Μίνωα καὶ στιγματίσεις τῆς τριπλῆς ὑπονομευτικῆς δράσης, — ὁ Δαίδαλος ἀντιμετωπίζει πιά ἄμεσα τὴν ὀργάνωση τοῦ πραξικοπήματος γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Μίνωα ἀπ' τὴν ἐξουσία.

Οἱ Ἰέρειες καὶ ἡ Πασιφάη καὶ ἡ Ἀριάδνη εἶναι ὅσο ποτὲ πρόθυμες νὰ βοηθήσουν στὸ πραξικόπημα, καὶ πλάϊ ὁ λαὸς ὅσο ποτὲ ἔτοιμος νὰ ἐκμεταλλευθεῖ καὶ νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἐπιτυχία του. Καὶ ἀκόμη, πρόκειται τὴν ἴδια νύχτα ὁ Μίνωας μὲ τὸ προσωπεῖο τοῦ Μινώταυρου νὰ κατασπαράξει τὰ σώματα, καὶ νὰ πιεῖ ἀπὸ τὸ αἶμα, τῶν δεκατέσσερων τρυφερῶν βλαστῶν, ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν τῆς Ἀθήνας. Σ' αὐτὴ τὴν ὁμάδα βλέπει ὁ Δαίδαλος τὸ ἐπίλεκτο μαχητικὸ τμήμα του. Ἀρχηγὸς του εἶναι ὁ Θησέας· ὁ Ἴκαρος γίνεται σύνδεσμος τοῦ Δαίδαλου μαζὶ τους, κομιστῆς τῶν ὁδηγιῶν του γιὰ τὴ δράση τους· ἡ Ἀριάδνη ἀνάμεσά τους, ἐνσαρκώνοντας τὴν «εὐγενικὰ φωτιὰ τοῦ στήθους» τους, κρατᾷ στὰ χέρια τῆς νῆμα σχέδιο - χοροῦ χαραγμένο ἀπ' τὸ Δαίδαλο ἐπάνω στοὺς ἀδιάγνωστους κύκλους τοῦ Λαβύρινθου· καὶ ἡ Πασιφάη ἔγκαιρα φροντίζει ὥστε ν' ἀλλάξουν οἱ φρουροὶ στὸ παλάτι. Μὲ χορευτικὴ ἐμψύχωση γίνεται ἡ προσπέλαση πρὸς τὴ θέση τοῦ Μινώταυρου· μὲ εὐψυχία καὶ μὲ ἀκρίβεια ἡ ἀποκάλυψη τῆς κακουργίας τοῦ Μίνωα, ποὺ τώρα ἀπελπισμένα σφαδάζει μέσα στὸ σφιχτοδεμένο ἀπ' τὸ Δαίδαλο προσωπεῖο του· καὶ ἀφήνεται ἐκεῖ αἰμόφυρτος καὶ ζωντανός, γιὰτὶ τέτοια εἶναι ἡ διαταγὴ τοῦ Δαίδαλου· νὰ μὴ θίξουν τὴ ζωὴ τοῦ Μίνωα οἱ ἐλευθερωτὲς τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης.

Οἱ ἥρωες, τραγουδώντας παιᾶνα, σπεύδουν πρὸς τὸν ἀρμυρὸ ἀγέρα τῆς θάλασσας, ἐνῶ ὁ Ἴκαρος, ἐκτελώνοντας διαταγὴ τοῦ Δαίδαλου, ἐλευθερώνει τοὺς δεσμῶτες. Οἱ χτεσινοὶ ἐπαναστάτες συγκαλοῦν τὸν λαὸ «ἐκεῖ ποὺ δίνονταν πιὸ πρὶν ὁ ψεύτης Νόμος», καὶ παραδίνουν

στὰ χέρια του τὸν κρίνο,
τὸν ἄσπρο κρίνο τῆς ἀμόλευτης Ἐφτύνης,

...τῆς Κρήτης τ' ἄνθος, π' ἀπ' τῇ φλόγα της θρεμμένο,
ἀνθεῖ ἀπ' τὰ βάραθρα πιδό πάνω τοῦ θανάτου!

Ὁ Δαίδαλος, μέ τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ Μίνωα, θεωρεῖ τελειωμένη τὴν ἀποστολὴ τοῦ στήν Κρήτη. Ἐμπιστεύεται τῇ συνέχιση τοῦ ἔργου τοῦ στήν ἄρετὴ τοῦ λαοῦ. Ἀπευθύνεται στὴν Πασιφάη καὶ προσφέρει τὸν ὀρφικὸ λόγον γιὰ τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἔδρα τῆς ἐλευθερίας, σὰν δύναμη ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τῇ μοῖρα:

...ἡ μοῖρα εἶν' πέλαγο, μὰ ὁ νοῦς μας εἶναι βράχος,
...καὶ ὅλα ναυάγια πὰ στὸ πέλαγο τῆς μοίρας,
καὶ μόνο ὁ νοῦς ξαναγυρίζει στὴν πηγὴ τοῦ
μέ τῇ σιωπῇ καὶ ξεδιφάει σὰν τὸ λιοντάρι...

Καί, ἐνῶ ὁλοένα πλησιάζει τὸ ἄκουσμα καὶ ἡ λάμψη ἀπὸ τὶς κραυγὲς καὶ ἀπὸ τὶς φλόγες τῆς Ἐπανάστασης, ἡ Πασιφάη, κουρασμένη πὰ ἀπ' τῇ θέρμῃ τῶν φλεβῶν» της, «ἀπ' ὅλο τὸ πέλαγο βαθειὰ τοὺς σὰ νὰ βουτίζει», αἰσθάνεται μέ τῇ φωτιᾷ τῆς Κνωσὸς νὰ φλέγεται ἡ ἴδια σὰ δάδα· καὶ ἔτσι, ρημαγμένη ὡς ἡ Σελήνη, «ἡ ἄσπερη Σελήνη ποὺ τῆς ρούφηξε τὰ σπλάχνα ὁ αἰώνιος πόθος», παραδίνεται ἥρεμα καὶ ἀπαλὰ στὸν θάνατο, σὰν σὲ στερνὸ ἀπ' τῇ Μοῖρᾳ καθαρμό...». Καὶ τότε Αὐτὸς μέ εὐλάβεια καὶ κατάνυξη ἀποχαιρετᾷ τῇ βασιλίσσᾳ τοῦ σὲ ἐκστατικὸ ἐνατένισμα τῆς ὑπερούσιας ὁμορφιάς τῆς ὕψης Της...

Ἡ μεγάλη Πύλη τῆς ζωῆς τοῦ εἶναι ἀκόμη ἀνοιχτὴ στὸν δρόμο τοῦ. Ἡ κατ' ἐξοχὴν ὀλικὴ ἀνάπτυξη τῆς ζωῆς τοῦ, ἡ δημιουργικὴ διακονία τῆς δικαιοσύνης, τώρα μόλις προβάλλει στὰ πεπρωμένα τοῦ. Γι' αὐτὴν θὰ ἄξιζε καὶ ἀνολοκλήρωτη ν' ἀφήσει τὴν αἰσθητικὴ πλήρωση τῆς ζωῆς τοῦ. Τώρα ὁ πλάστης ἀγαλμάτων γίνεται πλάστης ψυχῶν, ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ Λαβύρινθου ἀρχιτέκτονας τῆς Ἱστορίας.

Τὸ 1946 ἐκδόθηκε ἡ τραγωδία τοῦ Σικελιανοῦ «Ὁ Χριστὸς στὴ Ρώμη». Παροτρύνθηκα τότε ἀπὸ τὸν ἴδιον νὰ ἐρμηνεύσω καὶ τὸ νέο αὐτὸ ἔργο τοῦ. Ἐγγραψα, μέ σύντομο ρυθμὸ καὶ μέ πολὺ ἐνθουσιασμό, ἐρμηνευτικὴ μελέτη γιὰ τὸ νέο αὐτὸ ἔργο τοῦ Σικελιανοῦ καὶ ἐπέτυχα νὰ δημοσιευθεῖ στὸ περιοδικὸ «Ἐλεύθερα Γράμματα», Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου 1946.

Ἀξίζει, χαρακτηριστικὰ τῆς ἀποσπάσματα ν' ἀκουσθοῦν καθὼς καὶ οἱ ὁμόλογοι στίχοι τῆς τραγωδίας:

Τὸ ἱστορικὸ τοπίο μέ τὴν κοσμοκράτειρα, τὴν ἐπώνυμη τῆς ἀκολασίας, τὴ Ρώμη τοῦ Νέρωνα, ἡ ἀπελπισία καὶ ἡ προσδοκία τῶν λαῶν τῆς Οἰκουμένης σὲ μιὰ ἔσχατη ἔνταση, ὁ βαρὺς Ἰσκιος τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ λυτρωτικὴ πίστη στὴν Ἀνάσταση, μιὰ βαθιὰ γνώση καὶ βίωση τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ἰουδαϊκοῦ κανόνα ζωῆς, ὅλες αὐτὲς οἱ δυνάμεις καὶ πολλὰ ἄλλα ἀντιφεγγίζουν ἀλληλοδιαδοχικὰ τὴν ὕψη καὶ ἐμψυχώνουν τὴ στάση τῶν κύριων προσώπων καὶ τοῦ ἀνώνυμου πλήθους.

Τὸ προβάδισμα, τὸ ἱερατικὸ σχεδόν, ἔχει ὁ Πρόχορος, "Ἕλληνας τὴν καταγωγὴ καὶ τὸ φρόνημα, μὲ ἐσώψυχη ἀφοσίωση στὸ ὄραμα τοῦ πρωτοήρωα τῆς Ἀγάπης Χριστοῦ καὶ τοῦ ὑπερκόσμιου ρυθμοῦ τῆς πορείας Του γιὰ τὴν κραταίωση πάνω στὴ Γῆ τῆς Λευτεριᾶς,

Αὐτῆς ποὺ μέσα μας κατάβαθα κοιτεύει,

κι' αὖριο μπορεῖ νὰ ξανοιχτεῖ πλατειὰ στὴν πλάση.

Πλάϊ στὸν Πρόχορο, ἱερατικὴ φυσιογνωμία τοῦ Ἰσραήλ, στέκει στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τοῦ ἔργου, ὁ Ἰασαήλ. Κρατάει στὰ χέρια τὰ βιβλία τῶν Προφητῶν καὶ μιλάει, ἐμψυχωμένος πάντα ἀπ' τοὺς ὁραματισμούς τους, μὲ ὕφος βιβλικό, κατὰ-μεστο ἀπὸ εἰκόνες καὶ μνημὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ.

Φυσιογνωμία ἀντίθετη μὲ τὸν Ἰασαήλ, καὶ ἔτσι σὲ ἀντίθεση συχνὰ καὶ μὲ τὸν Πρόχορο, ἐμφανίζεται ὁ Ἰουδαῖος Δαισάν. Ὀλιγόσαρκος ἀπὸ τὶς στέρησεις, κυνηγημένος, πονεμένος, ἐνσαρκώνει τὸν κατατρεγμὸ τῆς φυλῆς του καὶ ζεῖ ὁλόψυχα τὸν πόνο της. Φέρνει ἐπάνω του τὴ μούχλα καὶ τοὺς ἴσκιους τῆς κατακόμβης, τὸν ἦχο ἀπ' τὸ πέταγμα τῆς νυχτερίδας. Μὲ τὸ βλέμμα βυθισμένο στὴν τωρινὴ ἐγκόσμια ἐξαθλίωση τοῦ λαοῦ, ἀντικρύζει μὲ πίκρα καὶ χλεύη καὶ πεῖσμα κάθε προοπτικὴ γιὰ μελλοντικὴ εἴτε ὑπερκόσμια σωτηρία. Ἐμψυχωμένος ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἀπέ-ραντης ἀδικίας, ζητάει μὲ ἔξαψη τὴν ἄμεση βίαιη δράση.

Ἀνάμεσα σὲ ὅλους ἡγετικὴ μορφή προβάλλει ὁ Μαναήν, ὁ Ἰουδαῖος (ψευτο)-σύμβουλος τοῦ Νέρωνα. Σὲ μιὰ περίπλοκη ψυχροσύνθεση συνδυάζει τὴν ἔξαρση τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἀγάπης μὲ διπλωματικὲς καὶ διοικητικὲς ἱκανότητες. Κρατάει βαθιά μέσα του σὲ γόνιμη ἀρμονία καὶ τὸν πόθο τοῦ Πρόχορου γιὰ Λευτεριά καὶ τὸ πάθος τοῦ Δαισάν γιὰ Δικαιοσύνη. Ξέρει νὰ ὁραματίζεται καὶ νὰ περιμένει, νὰ ὁργανώνει καὶ νὰ συγκαλύπτει, νὰ ἐμψυχώνει καὶ νὰ κατευθύνει.

Στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἔργου παρουσιάζεται καὶ πληρώνει τὸν δραματικὸ χῶρο ὁ Ἀπόστολος Πέτρος. Κάθε κίνηση, κάθε ἀνάσα, κάθε λέξη του, ἔχει ἀκέραιη τὴν τραγικὴ ἔνταση.

...Μὲ ἀγωνία καὶ μὲ συντριβή, μὲ τὸ θάμβος ἄσβηστο ἀκόμη, μὲ πικρὲς τύψεις καὶ ἀσίγηστη λαχτάρα, ἀναθυμᾶται καὶ ἀναζητάει τὴν ἀστραφτερὴ μορφή τοῦ Κυρίου του καὶ τὴν σὰν ἀπὸ κεραυνὸ καὶ σάλπιγγα φωνή του.

Μὲ συγκρατημένο σπαραγμὸ δοκιμάζει καὶ προχωρεῖ στὴν ἀφήγηση: «Τὸν εἶδα ὁλόρτο, καὶ σωριάστηκα μπροστά Του. / Κι ὅλη σὰ ν' ἄδειασε στὰ πόδια Του ἡ ψυχὴ μου... / Μόνο τὸ βῆμα Του σφυγμὸς τοῦ κόσμου ἀκέρειου... / κι ἓνα εἶν' τὸ βῆμα Του κι ὁ χτύπος τῆς καρδιᾶς μου...».

Ἐνα βαρὺ νόημα κορυφώνει τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ, ὅπως τὸν ἄκουσε ἀπὸ τὴν ἀλλότροπη φωνὴ Του ὁ Πέτρος: «στὴν Ρώμη πάω νὰ σταυρωθῶ ταχιά καὶ πάλι...

...ἔδῶ εἶν' ὁ μέγας κάμπος
 ὅθε θ' ἀρχίσει ὁ θερισμὸς ποῦ θὰ χορτάσει
 τῶν ἔρμων λαῶν καὶ τῶν ἔθνων τὴ μαύρη πεῖνα!»

Ὁ Πρόχορος, ὁ Ἑλληνας τὴν καταγωγή καὶ τὸ φρόνημα, περιγράφει μὲ παραστατικὴ γλῶσσα τὴν ἱστορικὴ ἰσοπέδωση καὶ ἀποψίλωση, ποῦ φέρνει ἡ ρωμαϊκὴ «τάξη», ...μὲ λυρικὰ χρώματα ζωγραφίζει τὴν προσωπικότητα τοῦ Χριστοῦ ... καὶ τὴν οὐρανοθώρητη λάμψη τῆς πορείας Του μέσ' ἀπὸ τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς ἀγνόητας καὶ τοῦ πόνου ὡς τὴν ἀκεραίωση τοῦ ρυθμοῦ τῆς Λευτεριάς, καὶ προσπαθεῖ νὰ δώσει ἐξαρση ἡθικὴ στὴν ἐπανάσταση. Ἴδου κάποιοι λόγοι του:

«Τοῦ λαοῦ τὴ δίψα καὶ τὴ λαύρα καὶ τὴν πεῖνα / νοιώθω τὰ σπλάχνα μου, Σαφάζ, νὰ τὰ θερίζει. / Γιαυτὸ καὶ θέλω ἀνάμεσό του ἓνα Σημεῖο / νὰ ὑψώσω σύνορο στὸν πόνο του, σὰν ἄστρο!... Γιατί, ἂν ξεσπάσει ἀχορταγιά στὸν νοῦ του μέσα, / ὁ ἄνθρωπος πέφτει παρακάτω ἀπὸ τὸ χτῆνος...».

Ἄλλὰ «ὁ Χορὸς τῶν γυναικῶν... ὑπενθυμίζει, πὼς ἡ ψυχικὴ μεταρσίωση μόνη δὲν ἀρκεῖ νὰ πληρώσει τὴ ζωὴ. «Τί ὅσο καὶ νὰ 'ναι τῆς ψυχῆς μου τὰ φτερά / πλῆ-τια, κι' ἂν τὰ ξαπλώνω σὰν τὴν κλώσα, / δὲ φτάνουν ὅλα νὰ σκεπάσουν τὰ πουλιά, / γιατί εἶναι τόσα!»....

Ὁ Πρόχορος, θανάσιμα τραυματισμένος ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο Κεντυρίωνα, ἀφοῦ προσπάθησε νὰ σώσει τὸν Ἀπόστολο Πέτρο, ἀπευθύνει ἐκκλήση γιὰ τὴν ἐμβάθυνση τοῦ ἀνθρώπου στὴ «ρίζα τοῦ Λόγου», δηλαδὴ στὴ μύχια λευτεριά τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴν ποῦ ὑπαγορεύει τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν εὐδαιμονία τῶν ἄλλων, καὶ τὴν ἀντιμέτρηση γνωστικὰ μὲ τὸ Ἄπειρο, ..., καὶ προφτάνει μόλις νὰ διαγράψει καὶ τὸ ἱστορικὸ βᾶθος, τὸ ἀπαραίτητο «γιὰ νὰ γίνη ὁ Λόγος Ζωή»: τὸ καινούργιο αὐτόπλαστο ἔθνος «ἀπ' ὅλους ὅσοι κρυφονοιώθουνε τὴ Χάρη μέσ' στὴν καρδιά τους νὰ χορεύει...», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἡθικὴ πρωτοπορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ πολιτικὸς δραματισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ στὰ ὄψιμα ἔργα του: συναίρεση τῆς ἐλευθερίας ὡς ὑπαρξιακῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ δικαιοσύνη ὡς διανθρώπινη ἀξία, πραγματώσιμη σὲ κοινωνικὸ βᾶθος οἰκουμενικὸ μὲ πνεῦμα καὶ ἦθος ἐλληνικό.

Ἐδέησε ὅμως νὰ ὑπερασπισθῶ τίς τραγωδίες τοῦ Σικελιανοῦ καὶ μεταθανάτιά του. Συνέβη δηλαδὴ, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπικείμενη παράσταση τῆς τραγωδίας «Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ» τὸν Μάϊο 1957, νὰ δημοσιευθεῖ κριτικὴ τοῦ ἔργου, ἀποδοκιμαστικὴ ἔντονα τῆς χαρακτηριστικῆς του «φυγῆς στὴν ἱστορία καὶ στοὺς παλιούς καιρούς», ὡς ὀφειλόμενης στὴν «ἀδυναμία τοῦ τεχνίτη νὰ πιάσει τὸ ζωντανὸ καὶ νὰ δώσει μορφή στοῦ σύγχρονου». Ἐσπευσα νὰ ἀντικρούσω τὴν ἄδικη αὐτὴ κριτικὴ, ἐφόσον δὲν ζοῦσε πιά ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ ἀμυνθεῖ ὁ ἴδιος.

Ἀξίζει κάτι ν' ἀκουσθεῖ καὶ ἀπόψε ἀπὸ τὴν ἀντίκρουση αὐτὴ, ἐκφρασμένη μὲ νηφάλιο καὶ μετρίχιο ὕφος, ἀλλὰ καταπελτικὴ στὴν οὐσία, ἐδραιωμένη καὶ μὲ ἀναφορὰ στὸν Αἰσχύλο καὶ τοὺς ὁμότεχνούς του Ἕλληνες τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ κορυφαίους Εὐρωπαίους δραματογράφους τῶν Νεωτέρων Χρόνων. Ἴδου ἀπόσπασμα:

Ἡ αἰσθαντικὴ μνήμη καὶ ἡ ἀποκαλυπτικὴ φαντασία τοῦ Σικελιανοῦ χάριζε ἰσοτιμία πνευματικὴ στὸ ὑπερκαιρικὰ ὑψωμένο παρελθὸν τοῦ Ἑθνους μὲ τὸ ἐναγώνιο παρὸν τοῦ λαοῦ, ὅπου σφαδάζει τὸ πάθος τῆς ζωῆς.

Μὲ τὴν ἐξαίρετη ἱκανότητα γιὰ ἐναργέστατη ἀναβίωση τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν μύθων κατόρθωσε ὁ Σικελιανὸς καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴ σύγχρονή του ζωὴ τοῦ ἔθνους, μάλιστα καὶ σὲ χρόνια πολέμου, Κατοχῆς, τρομοκρατίας. Ἡ τραγωδία «Σίβυλλα», δημοσιευμένη στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς, ἐνέχει γελοιοποίηση καὶ στηλίτευση τοῦ Μουσολίνι, διαμέσου τῆς μορφῆς τοῦ Νέρωνα. Ἡ δημοσιευμένη στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς ἐπίσης τραγωδία «Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη», διεκτραγωδεῖ ἀλληγορικά, διαμέσου τῆς κακουργίας τοῦ τυράννου Μίνωα, τὴν κακουργία τοῦ ὑπερτύραννου Χίτλερ, ἐνῶ διαμέσου τῆς μορφῆς τοῦ Δαίδαλου καὶ τῶν συντρόφων του ἐκφράζει ἀλληγορικὰ τὴν ἠθικὴ ἔξαρση τῶν ἡρώων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα.

Ἡ προσφυγὴ στὰ μεγάλα σύμβολα, ἱστορικὰ εἴτε μυθικά, πρὸς ποιητικὴ ἀνάπλαση τῆς σύγχρονης ὥρας τῆς Ἱστορίας, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σικελιανὸ στὸν πρόλογο τῆς τραγωδίας «Ὁ Χριστὸς στὴ Ρώμη»....

(Τὸ ἀκέραιο κείμενο τῶν μελετῶν μου γιὰ τὶς δύο τραγωδίες τοῦ Σικελιανοῦ, καθὼς καὶ τῆς ἀντικρούσεως τῆς ἁδικῆς τὸ 1957 κριτικῆς τοῦ ἔργου του, εἶναι ἀναδημοσιευμένο στὸ βιβλίό μου «Φιλολογικά», 1981, ἐκδότης Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, σελίδες 105-159).

Καὶ τώρα, τὸ εὖλογο ἐρώτημα: Σήμερα, σαράντα πέντε χρόνια ἤδη ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Σικελιανοῦ, ποιά ἔχει ἀπήχηση τὸ ποιητικὸ ἔργο του;

Ἀναμφίβολα, ἡ ἀπήχηση τοῦ σικελιάνειου ἔργου στὴ νεώτερη γενεὰ εἶναι πολὺ μειωμένη. Καὶ ἡ μείωση αὐτὴ ἐξηγεῖται πολλαπλᾶ. Ἡ σύγχρονή μας κοινωνία στὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅχι μόνο στὴν Ἑλλάδα, μαστίζεται ἀπὸ ὑπερπληθώρα ἐκδηλώσεων χαμηλῆς πνευματικότητας καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ κρισιμότατα προβλήματα πρακτικῆς μᾶλλον καθημερινότητας ἢ καὶ ὑπερεθνικῶν διαστάσεων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἄγχος συχνὰ γιὰ πρωτόφαντους κινδύνους ἢ καὶ ἀπὸ τὴν πικρία μεγάλων ἀπογοητεύσεων, ἀλλότροπων τῆς ἑκγονῆς ἀπὸ τὴν ὑπερτραγικὴ ἀπόληξη τῆς Μεγάλης Ἰδέας τὸ 1922. Δὲν παραμένουν, ἄρα, στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴ συνείδηση τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων περιθώρια ἐπαρκῆ γιὰ λατρευτικὴ εὐαισθησία πρὸς τὴ γύρω τους Φύση, γιὰ ὑπερκαιρικὲς πνευματικὲς ἀνατάσεις, γιὰ βαθύψυχες ἐθνι-

κές ἐξάρσεις, γιὰ οἰκουμενικῆς ἐμβέλειας ὁραματισμούς· ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι συνέβαινε στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς τοῦ Σικελιανοῦ, δεκτικὴ σὲ ἰκανὸ βαθμὸ γιὰ τὴν ποιητικὴ του ὑπεραισθαντικότητα καὶ ὑψιπέτεια.

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τότε ἄλλαξαν ἔκδηλα οἱ καιροὶ καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕφος τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Ἡ παρεμβολὴ τοῦ Καβάφη, καὶ ὕστερα τοῦ Σεφέρη προπάντων καὶ τοῦ Ἐλύτη μὲ τὸ δίκαιο γόητρό τους, ἡ καὶ ἡ προβολὴ τοῦ ἔργου ποιητῶν ἐλάσσονος τόνου ἢ καὶ ὀξύτατης κραυγῆς, ἐξοικείωσαν τοὺς φίλους τῆς ποιήσεως πρὸς ἄλλο ὕφος, πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ σικελιάνειο, καταδικασμένο ἄρα ἐφεξῆς τὸ ἀναβλυστὸ αὐτὸ ἀπὸ γνήσιον οἷστρο ποιητικὸ ὕφος νὰ θεωρεῖται ὡς παλαιοῦ «συρμοῦ».

Ἀλλὰ ἡ καταδίκη αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ὀριστικὴ ἐτυμηγορία τῆς Ἱστορίας. Τὸ μέλλον θὰ δεῖξει τὴν ἱστορικὴ ἀντοχὴ τοῦ α ἢ τοῦ β ποιητικοῦ ἔργου. Οἱ ἀλλαγές τοῦ «συρμοῦ» καθ' ἑαυτὲς δὲν συνεπάγονται κατάλυση τῆς οὐσιαστικῆς ἀξίας τῶν αὐθεντικῶν ποιητικῶν ἔργων.

Καὶ ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ, καταληκτικὰ, ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴ θέση τοῦ ἔργου τοῦ Σικελιανοῦ στὴν νεοελληνικὴ ποίηση, νὰ παρουσιάσω κατὰτάξιν, ἔστω σχηματικὴ, τῶν κορυφαίων κάθε γενεᾶς Ἑλλήνων ποιητῶν μὲ κύριο κριτήριον τὴν ἐπικρατέστερη στὴν ἐποχὴ τους ἀπήχηση. Τὴν κατὰτάξιν αὐτὴ ἐπιτελοῦσα πρὶν σαράντα χρόνια, καθὼς ἀναλογιζόμουν τὴ νεοελληνικὴ ποίηση νὰ πορεύεται κατὰ дуάδες, μὲ ἀντιστοιχία κάπως, παρὰ τίς σημαντικὰς ἀνομοιότητες, μεταξὺ τῶν καταταγμένων σ' αὐτὲς ὡς πρώτων καὶ μεταξὺ τῶν καταταγμένων σ' αὐτὲς ὡς δευτέρων. Ἴδου οἱ дуάδες: Σολωμός - Κάλβος, Βαλαωρίτης - Παράσχος, Παλαμᾶς - Καβάφης, Σικελιανός - Καζαντζάκης. Ἴδου καὶ ἡ κάθετη διάταξίς τους: Σολωμός, Βαλαωρίτης, Παλαμᾶς, Σικελιανός στὴ μιὰ γραμμὴ, Κάλβος, Παράσχος, Καβάφης, Καζαντζάκης στὴν ἄλλη γραμμὴ. Ἡ περίοπτῃ αὐτὴ θέση ἀνήκει δικαιοματικὰ στὸν Σικελιανὸ καὶ δὲν θίγεται ἀπὸ τίς μεταβολές τοῦ «συρμοῦ». Δὲν παύω νὰ πιστεύω, ἐξ ἄλλου, ὅτι ὁ Σικελιανός, μὲ τὴν βαθύβλυστη ποίησίν του καὶ μὲ τὴν ἔμμονη προαίρεσή του γιὰ σύγκλιση τοῦ βίου του πρὸς τὴν ποίησίν του, ἐνσαρκώνει, αὐτὸς κατ' ἐξοχὴν, ἢ ἔστω προσεγγίζει τὸν ἰδεώδη τύπο τοῦ Ποιητῆ.